

BAŞKURT DEMONOLOJİSİ (ŞEYTAN BİLİMİ) TERİMLERİ

F. G. HİSAMETDİNOVA-Z. J. ŞARİPOVA
(Çeviren: Burçak OKKALI*)

Özet:

Başkurt demonolojisi (şeytan bilimi) terimlerini belirlemek ve diğer halkların folklorundaki şeytan türleriyle tipolojik ve genetik paralellikleri saptamak. Başka yöresel adlandırmaların kökenini araştırmak.

Anahtar kelimeler: Başkurt demonolojisi (şeytan bilimi), albaftı, baraq, yen, şaytan, sarpıvu, ubır, bisura.

Terms of Bashkir Demonology

Abstract:

To determine the terminology of Bashkir demonology and to determine typological and genetic parallelisms with demon types in the other folks' folklore. To investigate the origins of other regional namings.

Key words: Bashkir demonology, albaftı, baraq, yen, şaytan, sarpıvu, ubır, bisura.

Başkurt demonolojisi (şeytan bilimi) terimleri uzun bir süre özel bir araştırma konusu olmamıştır. Sadece S. İ. Rudenko'nun ve İ. İ. Lepehin'in, B. G. Yuluyev'in, A. G. Bessonov'un, V. M. Filonenko'nun, A. İgnatoviç'in M. Baişeva'nın ve D. P. Nikol'skiy'nin eserlerinde bu terminolojiye ait farklı şahıs adlarına rastlanmaktadır. (1. s. 314-327; 2. s. 32-73-75, 95, 173; 3. s. 246; 4. s. 192; 5. s. 191-192; 6. s. 23; 7. s. 29; 8. s. 117)

Bu makaledeki başlıca amaç, Başkurt demonolojisi (şeytan bilimi) terimlerini belirlemek, diğer halkların folklorundaki şeytan türleriyle tipolojik ve genetik paralellikleri saptamak ve başka yöresel adlandırmaların kökeninin izini sürmektir.

Kaynağımız, Başkurtların folklorik ve yazılı eserlerinden tespit edilen terimler başta olmak üzere, yazarların Başkurdistan'ın güney doğusundaki yer-

* Türk Dil Kurumu Uzmanı. burcakokkali@hotmail.com

lerden derledikleri belgelerden tespit ettikleri terimlerden, kırsal ve etnografik malzemelerden oluşmaktadır. Başlıca üç gruba ayırabileceğimiz 20 isim incelenmiştir:

1) İnsana düşman olan şeytanların isimleri. 2) İnsana hamilik eden ruhların isimleri. 3) İnsanın mahrem ilişkilere girebileceği ruhların isimleri. (9. s. 12, 13)

Birinci gruptaki terimlere girenler: *acdaha*, *albaftı*, *baraq*, *qaraq*, *deyevü*, *yen*, *ibles*, *mäskäy*, *ubır*, *sarpıvu*, *şaytan*, *yuha* vb.dir.

Başkurt masallarında ve destanlarında en çok rastlanan biçimi olan *acdaha*, *acdaha yılanın* varyantıdır. (10; 11) Başkurlara göre *acdaha* göllerde, dağ yarıklarında yaşayan, insanları ve hayvanları yutan devasa bir yılanıdır. *Acdaha*, yılan, boğa, köpek kılığına girebilmekte, sık sık kurban istemekte ve ancak onu aldıktan sonra sakinleşmektedir. *Acdaha* yaptığı büyük kötülüklerden dolayı ulu (tänre) tarafından cezalandırılmaktadır. Yılanı zincire vuran iyi ruhlar (Bazen *mosolman bäräydäre* ‘müslüman periler’ olarak da adlandırılırlar.) onu efsanevi Kaf Dağı’na götürürler. (11) Ulu Tanrı tarafından cezalandırılan *acdaha*’nın cezası *acdaha kütärelevü* ‘ajdahanın yükselmesi’ olarak adlandırılır. Bugün bile, *acdaha*’nın Başkurdistan’ın Maiubbu ve Talqaf gibi ‘yutan’, ‘dipsiz’ göllerinde, Jramäl, Jrandek Raz, Maşaq, Maaş, Ola *acdaha* tavu gibi dağ yarıklarında yaşadığı tasavvur edilmektedir.

Şeytan terminolojisinde *ajdaha* biçimi daha çok Kazakistan, Ural-Altay ve Orta Asya halklarında görülmektedir. (12. s.: 273; 13. s.: 14) Bu sözün kaynağının Avesta’da adı geçen şeytan *Aji Dahaka* ile ilişkili olduğu düşünülebilir. (12. s.: 273; 13. s.: 14) Başkurt dilinde bu sözün şu kelime terkiplerine girdiği görülmektedir: *acdaha yotqan* ‘yutan ajdaha’, *acdaha kütärelevü* ‘acdahanın yükselmesi’, *sılbırlı acdaha* ‘zincirli ajdaha’, *acdaha kevüek acırıvu* ‘azmak’, ‘kudurmak’.

Yuha, *yuha yılan*: Başkurlara göre bin yaşına giren *acdahayı* hiç kimse, hiçbir zaman görmemiş devasa bir yılan olan *yuha*’ya dönüşür. “Ural-batır” destanında onun için şöyle denmektedir:

Kalınlığını hesaplamak gerekirse

Aslanı gölgede bırakır

Uzunluğunu ölçmek gerekirse

Yüz adım az gelir (14. s.: 296; 13. s.: 56)

Başkurtların inanışına göre *acdaha*’dan farklı olarak *yuha* insanlara daima kötülük eden güzel bir delikanlı veya kız kılığında da karşımıza çıkar.

Başkurt dilinde *yuha* sözü mecazi anlamlarda da kullanılmaktadır. Örneğin: *yuha kevüek*, *yuhalanıvu*, *yuha*, *yuhalavu*, ‘yaltaklanmak’, ‘kurnazlık etmek’, ‘yalakalık etmek’. Bir terim olarak *yuha* biçimine asıl olarak Ural-Altay halklarında, Sibiryaya Tatarlarında ve Türkmenlerde rastlanmaktadır. (13. s.: 56)

Albaftı: Başkurlara göre *albaftı* altın gibi sarı ve dağınık saçlı, devasa, uzun memeli bir kadındır. Plasentayı ve kırkı çıkmamış bebekleri alıp götürmek gibi bir alışkanlığı olan *albaftı*, özellikle loğusa kadınlar için tehlikelidir.

Albaftı terimi değişik fonetik varyantlarının yanı sıra Orta Asya, Kafkaslar ötesi, Volga boyu ve Güney Sibiry halklarının folklorlarında da geniş bir alana yayılmıştır. (15. s.: 58) Terim, araştırmacılarının da değindiği gibi iki bölümden oluşmaktadır: al+bastı. Birinci –al hem Asya Venera-Anahita’sından hem İran’ın *alasından* ‘ateşin ruhu’ndan hem Türklerin *alp* ‘babayiğit’, ala ‘ala’; ikincisi ya Türk dillerinde bir fiil olan *bastı* ‘bastı’ ya da *bars* ‘pars’ sözünden gelmektedir. G. A. Glimov ve D. İ. Edelman *albastı* sözünün kökünü Kadim Mezopotamya’ya *almastı* ‘kötü tanrıça’ya dayandırmaktadırlar. (16. s.: 57-63) Türklerin “albastı”yı çok iri, devasa bir kadın biçiminde tasavvur ettiklerini dikkate alırsak, “al” sözünü Türklerdeki ‘iri yapılı’, ‘dev’, ‘büyük’, ‘azametli’, ‘ağır’ anlamlarına gelen “alp” sözüyle karşılaştırmak gerekecektir. (17) Böylece de Başkurtça *olo* ‘büyük’ sözünün bu kökten geldiği görülmektedir. *Albastı*nın bütün Türk halklarının inançlarında var olduğu hesaba katıldığında, bu sözün etimolojisinin Türk dillerinde aranması en doğru yol gibi görülmektedir.

Pencereden bakan, kapıyı çalan ve eğer evde bir yetişkin yoksa çocuğu kapıp yutan bu kişilsiz, şekilsiz varlık, Başkurtçanın çeşitli ağızlarında *bapaq/qapak*, *qıp-qıp*, *boqay/buqay*, *seygüğ*, *hoc*, *mätügä* gibi farklı terimleri karşılamaktadır. Bugün bile hâlâ köylerde çocukları bu varlıkla korkutmaktadırlar. *Baraq* terimi en çok yaygınlık kazanmış olanıdır ve şu kelime terkiplerine girmiştir: *bapaq kilä* ‘bapak geliyor’, *bapaq aşay* ‘bapak yiyecek’.

Bapaq sözü Türkçe konuşan halkların sözlüklerinde mitolojik bir varlık olarak görülmemektedir. Sadece K. K. Yudahin’in sözlüğünde *bapak-sapak* sözü ‘pis, kirli’ anlamında bulunmaktadır. (18. s.: 107) Başkurtçası *bapak* olan söz, aveistik iblis *Aka Mapak* ismiyle uyumludur. (12. s.: 273) Başkurt demonolojisinde (şeytan bilimi) İran mitolojisindekilerle paralellik gösteren tipler vardır (krş.: *acdaha*, *pärey/ bäre/ bire*); bu nedenle “bapak”ın avestik *Aka Mapak* ile karşılaştırılması, bize göre hiç de yanlış olmaz.

Kırmızı gözlü, evde yaşayan mitolojik bir varlığın adı olan *hoc*, *mätügä*, *seygüğ* terimleri Sakmara Nehri kenarında yaşayan Başkurlarda tespit edilmiştir.

Qapaq aşay ‘kapak yiyecek’, *qapaqtap yörövü* ‘önden korkutmak’ ‘kötülük alameti olmak’ ifadelerindeki *qapaq* sözü, diğer Başkurt ağızlarındaki *bapaq* teriminin eş anlamlısıdır. *Qap* (qabyu) ‘kapmak, yakalamak, dişleriyle, ağızyla tutmak’ köküyle ilişkilendirilebileceğini düşündüğümüz *qapak* sözü, bir de ‘pisboğaz’, ‘koca ağızlı insan’ anlamlarında kullanılmaktadır. Başkurların bugün folklorlarında anılan kötü, ısırıcı varlık *qabağan* adının bu köke dayandığı açıkça görülmektedir. *Qap* kökü Başkurtçanın farklı ağızlarından tespit edilen *qıp-qıp* (19), *qırış*, *qurıy*, terimlerinin kökünde bulunmaktadır.

Deyevü, deyeü päreye, dävüfäre: Başkurt masallarında *deyeü* genelde mitolojik Kaf Dağı'nda yaşayan, çok başlı bir varlık biçiminde tasvir edilmektedir. Güneydoğu ve Argayaş Başkurtlarında aynı anlamda bir de *yälmavuđ* sözü kullanılmaktadır. "Ural Batır" destanında *deyeü*, Azraka'dır. (14. s.: 304) *Deyeü* hem karakter hem de terim olarak Doğu İran dünyasına dayanmaktadır. (12. s.: 276) Eş anlamlısı olan *yälmavuđ* sözünün ise Türkçe kökenli olduğu açıktır ve Türkçe konuşan halkların çoğunda mitolojik varlık anlamındadır. (15. s.: 439) Bu sözün temelini *yalma/calma* 'ağızla yakalama', 'açgözlülükle yemek' ve *avuđ* 'ağız' (13. s.: 57) kökleri oluşturmaktadır.

Yen, cen, yen-päre, yen-bäre: Arap kökenli terimdir. Arapçadaki "cin" sözcüğünün Başkurtçadaki telaffuz biçimi olduğu düşünülmektedir. Başkurtlarda bu daha çok şeytan tipleri için yaygın olarak kullanılan bir terimdir. Topluluk anlamında en fazla *yen/cen* biçimleri kullanılmaktadır. Bu nedenle de ona *al-baftı, bisura, bäre, eyä, şaytan* vb. işlevler isnat edilmektedir. *Yen* üstelik de iyi tanıdığımız, beyaz kıyafetli bir adam tipinde betimlenmektedir. O başta kedi ve engerek olmak üzere hayvanların biçimini de alabilmektedir. Başkurtların inancına göre, *yen/cen* genelde güneş batarken insanlara zarar verir.

Başkurt dilinde *yen/cen* şu ifadelerde kullanılır: *yen huıvu* 'cin çarpmış', *yen hulıvu, yen qalıvu* 'cin değmiş', *cendänevü* 'kudurmak', 'gözü dönmek' *cen saqıra* 'cin çağırma', *cen keviiek eşlävü* 'cin gibi (hızlı olmak), çalışmak' vb.

Sarpıvu: Bu, hastalık taşıyan kötü ruhtur. Bazı Başkurt ağızlarında *yelpevü* ve *zölpekäy* kelimeleri kullanılmaktadır. Kaynaklara göre *sarpıvu*; genellikle güneş battığı sırada ılık bir rüzgâr veya yağmur şeklinde insana değen, biçimi olmayan bir varlık şeklinde tanımlanmaktadır. *Yelpevü* varyantı güney lehçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. *Yelpevü, zölpekäy*'in kökünde *yel/zel* (yel) sözünün yattığı görülmektedir; krş.: eski Türkçe bir söz *yelpik* 'hastalık ruhu'. (20. s.: 255)

Başkurt ağızlarındaki *yelpevü/sarpıvu* terimleri *yelpevü/sarpıvu qalıvu, yelpevü hulıvu* gibi kelime terkiplerine girmiştir. *Yelpevü* ve *zölpekäy*, gibi *sarpıvu* teriminin de Türk kökenli olduğu görülmektedir. Türk dilleri için *y~s~z* ve *l~r* değişimleri karakteristik bir özelliktir. Ayrıca bir de genel Başkurtçanın *y* yerine *s* sesinin kullanıldığı ağızlarında *sarpıvu* teriminin yaygın olarak kullanıldığının altını çizmek gerekir. Örneğin: *yomart~sumart, yätäs/yädäs~sätäş/sätäş, yensek~sensek*.

Farklı Başkurt ağızlarında hastalık cini; *nämä, näftä* 'bir şey' ve *näftä küñele tarıgan*; anlamı da "herhangi bir kötü ruhun insanın içine girip yerleşmesi" biçimindedir.

Ubir: 'Kötü ruh, vampir' anlamındaki bu söz; Başkurtların tanımlarına göre; *ölen sihrsı* 'büyücünün' ruhudur ve onu devasa, uçan dokurcun veya koca kafalı, uzun kuyruklu hareketsiz, ateşten bir varlık olarak tasvir ederler.

Mecazi anlam taşıyan “obur” sözü, Başkurt dilindeki ‘ubır’, *tön ubırı* ‘gece vampiri’, *ubır hura* ‘vampir (kanını) emecek’, *ubır utı* ‘vampir ateşi’, *ubırlı qar-sıq* ‘umacı kadın’ gibi deyimlerde de kullanılmaktadır. Ağızlarda *ubır* sözünün eş anlamlısı *mäskäy* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu terime çoğunlukla Ural-Altay grubunun, Türk ve Fin-Ugor dillerinin farklı fonetik varyantlarında, Rusçada ve Batı Avrupa dillerinde rastlanmaktadır. (21. s.: 506)

V. Dal “vampir/upır” sözünün kaynağını Rusça “ayak diremek, dayatmak, bastırmak” anlamındaki “upirat’sya” fiiline dayandırmaktadır. Bu sözün Türk dillerinden alıntı olduğu görülmektedir. *Obur/ubır* sözleri muhtemelen ‘şişmanlamak’, ‘(içine) çekmek’, ‘emmek’ gibi Türkçe fiillerden gelmektedir. (17. s.: 464-465)

Anlatıcılara göre *şaytan*; kandıran, ayartan ruhani bir varlıktır. Görünmezdir, ne insanla konuşur ne de ona görünür. Ama sürekli karanlık işlerin müsebbibidir. Bazen ona *ibles* de denir. Her iki terim de Arapça kökenlidir.

Bazı Başkurt boylarının kendi kökenlerini *şaytan* ile ilişkilendirmeleri ilginç bir değerlendirmedir. Örneğin, *şaytanlar arahı*’nın bir alt boyu olan *şaytan-kudey* boyu, *şaytana*’yı kendi kadın ataları olarak görmektedirler. (22. s.: 79-80)

Başkurt dilinde *şaytan* terimi şu ifadelerde geçmektedir: *şaytan saqırıvu* ‘şeytan çağırmaq’, *şaytan alırı* ‘seni şeytan alsın’, *yelkägä şaytan ultırgan* ‘boynuna şeytan oturan’, *şaytan qotorta* ‘şeytan kudurtan’.

İkinci grup terimlerle şunlardır: *şüräle*, *yarımtıq*, *eyä*.

Şürelä: Başkurtların anlattıklarına göre, *şürelä* uzun tırnaklı, kıllı, karşılaştığı zaman genelde oyun oynamayı teklif eden orman ruhudur. Kişi bunu bilmeden kabul ederse, *şürelä* onu ölene kadar gıdıklar. Eğer insan tarafından önerilen oyun kabul edilirse bu defa *şürelä* yenilmiş sayılır.

Şürelä, *şürelle*, *şüräli* terimleri Başkurtlarda, Tatarlarda, Çuvaşlarda ve Marilerde yaygın olarak kullanılır. (13. s.: 49) Buna Çuvaşça bir terim olan *arçırı* yakındır. Her iki sözün de temelinde tek ve aynı kökün olduğu düşünülebilir: *şura/sura*. Çuvaşçada *arçırı* sözündeki *çırı* kökü ‘yarım’ (arçırı ‘yarım’) olarak çevrilebilir. (23. s.: 52) Gaynin ağızında *yarımtıq* terimi aynı anlamdadır. Yarım ‘yarım’ dünya mitolojisindeki ünlü Tepegöz’den geçmiştir.

Eyä-öy eyähe ‘domovoy’¹, *hıvu eyähe* (eş anlamlısı *hıvu inähe*) ‘suyu korusan ruh’, *tavı eyähe* ‘dağın koruyucu ruhu’, *hazına eyähe* ‘hazineyi koruyan ruh’, *mal eyähe* ‘evcil hayvanları koruyan ruh’, *aas eyähe* ‘ağacın koruyucu ruhu’, *ayı eyähe* ‘ayının koruyucu ruhu’, *yer eyähe* (eş anlamlısı *yer anahı*) ‘yerin koruyucu ruhu’. Başkurt dilinde *eyä kürenä* ‘ruh görünüyor’, *eyälägän* ‘ruh yerleşti’, *eyä bar* ‘koruyucu ruhu var’ gibi ifadeler kullanılmaktadır. *Eyä* terimi Türkçe kökenlidir. (17. s.: 237-241)

1 Rus masallarında, evde yaşadığı iddia edilen, *cin* manasında kullanılan efsanevi bir varlık.

Başkurlara göre *eyä*, şekilsiz, göze görünmeyen, insanla doğrudan irtibata geçmeyen, ancak bazen tehlikeli bir durumu seslenerek önceden haber veren, uyuyanı uyandıran ruhlardır. İnsan herhangi bir yasağı çiğnediğinde bizzat kendisi ruhları kızdırmış olur.

Eyä'nin ördek, genç kız veya karakoncolos (umacı) kılığına girebileceği halk bilimi ile ilgili kaynaklardan görülebilmektedir. (22 s.: 50-52,57) Yer ve su ruhlarının bütün tuhaf suretleri, Başkurt şaman törenleriyle ilgili çok eski folklorik kayıtlarda bulunmaktadır:

Er anahı-erän haçal,
Hıy anahı-hülpän haçal,
Mine totma, şunı tot,
Ay ça kayttı,
Kön dä kayttı
Hin dä kayt (11)

Toprak ve su ruhları kadın suretinde olmasına rağmen *yer anahı*, *hıy anahı* (ana'dan 'anne'), karakteristiğinde baba elementi vardır. Görüldüğü gibi kadın cetler kültüründen baba kültürüne geçiş çok eski çağlara dayanmaktadır.

Bisura, *pärey/ bäre/bire* terimleri üçüncü gruba girmiştir.

Bisura: Başkurlara göre *bisura* antropomorfolojik bir varlıktır. *Bisura* halk biliminde açık renk saçlı, kırmızı gömleklili, her iki cinsten olan küçücük bir insan şeklinde tasvir edilir. (1. s.: 319) Bisuralar cana yakındırlar, ağlamak ve gülmek gibi insana özgü duygulara sahiptirler. Kamçı darbesinden, silah sesinden korkarlar. İnanişe göre kadınlar bisuralardan çocuk doğurmuş, ancak bu çocukları onlar dışında başka hiç kimse görmezmiş. (13. s.: 22)

Bisura sözü, *sura* (24) kökünden gelmektedir. *Bisura* terimini Çuvaşçadaki *arçuri* sözü ile kıyaslırsak *ar/er* 'er, erkek' ve *çuri* 'yürüyen', 'yürümek' veya *çuri/çurri* 'yarım' olduğunu görürüz. Başkurtçadaki *bisura*'nın da iki ögeden oluştuğunu söyleyebiliriz: bi+sura. Bize göre *arçuri* ve *bisura* sözleri kendi ilk öğeleri bakımından birbirinden ayrılır. Eğer *ar* 'er', 'erkek' ise, *bi*'nin 'kadın' olduğu görülür. (krş.: Başk. Bisä 'avrat', 'kadın'). Başkurlara göre *bisura* genellikle kadın ruhtur.

Çura/çuri ögesine gelince; *şüräle* terimini incelerken görüldüğü gibi, *şördök* 'karakoncalası, umacı', *şör yebärevü*, *şörlävu*, 'çok korkmak' gibi Başkurtça kelimelerle karşılaştırabiliriz. Bu durumda kelimelerin ikinci ögesi olan *bisura* 'korkutan, kendinden soğutan, iten' gibi anlamlar ifade etmektedir. Türkçe fonetiği dikkate alındığında *y~s~ş* ve *r~z* (d), *sura/şura* ögesinin bütün Türk lehçelerinde yüz 'yüz, surat' olduğu görülmektedir. Başkurtçadaki *sıray* sözünün de aynı anlamda olduğu dikkate alınmalıdır.

Bisura teriminin diğer bir etimolojisi de şöyle yapılabilir: Bilindiği gibi Farsçada *bi-* olumsuzluk ifadesi olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte ilk ögenin olumsuzluk ifade etmesi durumunda, *sura* ‘yüz’, ‘surat’ *bisura* ‘eşi görülmemiş, misli’, ‘iğrenç’ anlamlarına gelmektedir. Bu mantığa göre *bisura*’nın manası bu verilenler değil “*suratsız, yüzüz*” olmalıdır.

Başkurtçada *bisura* sözü şu deyimlerde kullanılmaktadır: *bisura eyälägän* ‘*bisura* ele geçiren (yerleşen)’, *bisurahın qıvuuvu* ‘onun *bisurasını* kovmak’, bilmede şu biçimde geçer:

Işek töböndä *bisura*

bilen bıyıp ultra

‘Kapının önünde giyinmiş (kuşanmış) *bisura* oturuyor.’

Mecazi olarak *bisura* sözünün *pasaklı kadın* anlamı vardır.

Päräy/ bäre/ bire/ mosolman bareye gibi sözler İran mitolojisine dayanmaktadır. Bu peri tipleri ‘peri kızı’, ‘iyi ruh’, ‘sevimli varlık’, ‘alımlı, güzel kadın’ anlamlarında kullanılmaktadır. Başkurtlar bu ruhların insan kılığına girdiklerini, topluluk hâlinde aileleriyle birlikte yaşadıklarını düşünürler. Onların hükümdarları, hizmetkârları, hatta okulları bile vardır. Böyle bir okula giden insan susmak zorundadır; eğer bu ahdini bozarsa konuşma yetisini kaybedebilir.

Başkurtların inancına göre, *päre*ler insanların işlerine karışmadan onlardan ayrı olarak yaşarlar. Beklenmedik bir karşılaşma anında sanki geleneksel Başkurt kıyafetleri içinde, at üstünde, büyük baş hayvan sürüsüyle berabermiş gibi bir görüntü sergilerler. Folklorik ve yazılı eserlerde diğer bazı Başkurt kavimlerinin peri soyundan geldiğine inanılmaktadır.

*Päre*y/*bäre/ bire* terimine *bäre zati*, *bire arahı*, *bäre botai* ‘peri cinsinden’, *bäre küsevü* ‘peri göçü’, *bäre/bire osora* ‘peri (alıp) götürsün’ vb. ifadelerde rastlanmaktadır.

Böylece şu sonuçlara vardığımızı söyleyebiliriz:

1. Başkurt demonolojisi (şeytan bilimi) terminolojisi yüzlerce yıllık bir tarihî geçmişe sahiptir. Bu terminoloji içinde hem Türkçe (yarımtıq, *bisura*, şüräle vb.) hem de Türkçe olmayan (yen, acdaha, şaytan) kökenler vardır.

2. Çoğunlukla Orta Asya halklarından, Kazakistan’dan, Kafkaslardan halk bilimine ait genel terimlerin yanı sıra Başkurt demonolojisi (şeytan bilimi) terminolojisinde sadece Başkurtlarda rastlanan adlar (seygüd, boqay, yarımtıq) ayrıca Tatarlarla ve Çuvaşlarla olan yöresel karakter taşıyan ortak adlar (şüräle, *bisura*, ubır) dikkati çekmektedir.

3. Başkurt mitolojisi panteonunun tipik özelliği imgelerle gerçek kişilerin iç içe geçmesi; yani tek ve aynı varlığın farklı bölgelerde kendi adıyla anılması (krş.: yarımtıq ve şüräle) veya tam tersi aynı özellikler taşıyan ruhlara farklı isimler atfedilmesi (krş.: *bisura* ve albaftı).

4. Başkurt demonolojisine (şeytan bilimi) ait adların etnografik açıdan analizi, bu adlarda kadim tasavvurlardan başlayarak İslamiyetle son bulan halkın dünya görüşündeki gelişimin bütün aşamalarının yansımış olduğunu kabul etmeye imkân vermektedir. Bu yüzden demonolojik varlık adlarının incelenmesi Başkurt halkının kadim kültürünü incelemeye giden bir yoldur.

Dipnotlar

- ¹ Rudenko S. İ. (1955), *Başkırı: İstoriko-etnografiçeskiye oçerki*, M.; L.
- ² Lepehin İ. İ. (1802), Dnevniye zapiski puteşestviya po raznim provintsiyam Rossiyskogo gosudarstva v 1770 g. Spb.
- ³ Yuluyev B. G. (1892), Ajdaha- zmey v rasskazah başkır//Etnografiçeskoye obozreniye, No 2.
- ⁴ Bessonov A. G. (1941), Bakirskiye narodniye sakazki, Ufa.
- ⁵ Filonenko, V. M. (1914), Başkırı//Vesti, Orenburg, uçebnogo okruga, Ufa.
- ⁶ İgnatoviç A. (1862), Başkırskaya Burzyanskaya volost’// Orenburg, guberni, vedomosti, No 6.
- ⁷ Baişev M. (1895), Derevnaya Ziansuritsa Orskogo uyezda Orenburgskoy gubernii//İzv. Orenburg, otd-niya Rus. georg, o-va, Vip. 7.
- ⁸ Nikol’skiy D. N. (1899), Başkırı: Etnografiçeskoye i sanitarno-antropologiçeskoye issledovaniye: Dis./Voyen. med. akademiya. Spb., No: 68.
- ⁹ Sihareva O. A. (1975), Perejitzki demonologii i şamanstva u raviinnih tadjikov/V kn.: Domusul’ manskiye verovaniya i obryadı v Sredney Azii. M.: Nauka.
- ¹⁰ Başkört halık ijadı: Äkiättär, Öfö, 1976, 1978, 1, 2, 3 kitap.
- ¹¹ Poleviye zapisi 1986 g.
- ¹² Cnesarev G. P. (1980), K istorii nekotorih kategoriy teonimov u narodov Sredney Aziii Kazahstana// V kn.: Onomastika Sredney Azii, Frunze.
- ¹³ Ahmet’yanov, P. G. (1981), Obşçaya leksika duhovnoy kul’turi narodov Srednego Povolj’ya, M.
- ¹⁴ Başkırskiy narodniy epos. M.: Nauka, 1977.
- ¹⁵ Mifi narodov mira, M., 1980, T. 1.
- ¹⁶ Klimov G. A. (1979), Edel’man D. İ. K etimologii albastı/almastı//Sov. Tyurkologiya, No: 3.
- ¹⁷ Sevortyan E. V. (1974), Etimologiçeskiy slovar’ tyurkskih yazıkov, M.: Nauka.
- ¹⁸ Kirgizko-russkiy slovar/ Sost. K. K. Yudahin, M., 1965.
- ¹⁹ Ne isklyučeno, çto termin qır-qır obrazovan povtoreniyem zvukopodrajatel’nogo slova qır.
- ²⁰ Drevnetyurkskiy slovar’, L., 1969.
- ²¹ Dal’ V. (1892), Tolkoviy Slovar’ jivogo velikorusskogo yazıka, 2-e izd. M., T. 4.
- ²² Başkört halık ijadı: Rigäyättär, legendalar, Öfö, 1980.
- ²³ Enderov, V. A. (1984), Obraz leşego arsuri v çuvaşskom fol’klore//V kn.: İssledovaniya po çuvaşskomu fol’kloru, Çeboksarı.
- ²⁴ Termin surt fiksurietsya v govorah başkırskogo yazıka v znaçenii ‘dobriy duh; v ego osnove, po-vidimomu; tot je koren’ sur/sura/şura.